

ԱՆՏԻՊ ԷՋ ՄԸ ՌՈՒԻԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԷՆ (1)

Ե Ղ Ն Ի Կ Ա Խ Բ Ա Ր Ը

(Հ Է Ք Ե Ա Թ)

Աղջիկ ճը կար որ վարպետ կ'երթար՝ կար, նախը, ձեռ ունեցու. ան ատենները վարժատուն չկար ու անոր վարժատունը վարժուհիին հիւն էր: Վարժուհին իր գիտցածներուն նկատմամբ ժլատ էր, բան չէր սովորեցներ աղջկան կամ դուռար կը սովորեցներ: Աղջիկը կ'աղաչէ վարժուհիին որ իրեն այսինչ ասեղնագործութիւնն ալ սովորեցնէ, այնինչ վարպետութիւնն ալ ուսցնէ. երկաշն չենեք, վարժուհին ծիշտ կը կրկնէ թէ՝ — Թող Հայրդ գիտ ասնէ, քեզի ճաշը ըլլամ որ շատ բան սովորեցնեմ: Վարժուհին կը կրկնէ, ամէն օր կը կրկնէ, ու աղջիկը վերջապէս օր ճը կը Հարցնէ թէ՝ «Ի՛նչպէս ըլլայ որ Հայրս քեզ առնէ. չէ՞ որ ես ալ ճաշը ունիմ»: Վարժուհին կ'ըսէ թէ «Երբ ճաշը գինի բերելու երթայ, գնա՛՛ ետեւէն Հրէ՛ որ դուռը ծանէ կարասին մէջ ու յետոյ Հայրդ պիտի առնէ դիս»: Միամիտ աղջիկ. կ'երթայ ու լսած պատուէրը

կը գործադրէ: Մայրը կը ձեռնի: Տունը կը թան ինք, ճեղ Հատիկ Լորայրը ու Հայրը:

Հայրը նորէն չի կարգուիր: Վարժուհին կ'ըսէ որ՝ «Գնա՛ տանը բոլոր ամանները զարկ կուտէ»: Աղջիկը կ'երթայ կ'ընէ: Հայրը նորէն ծիւղը չի փոխեր: Վարժուհին կ'ըսէ որ՝ «Գնա՛ տունը ձորդ ինչ-քան որ շինուած պուգուկ, կոփարիչ, լաթ, դգեստ կայ՝ կուտէ՛, վառէ՛, խցտէ՛»: Աղջիկը Հաւատարմաբար կ'երթայ ու կ'ընէ, Հայրը նորէն կարգուիլ չի բերեր ծիւղը: Վարժուհին կ'ըսէ աղջկան «Գնա՛ փետտոր առ, սկսի՛ր քակէ տանը պատերը, փշուր կրակատեղերը են. . . են. . .»: Աղջիկը կ'երթայ կ'ընէ, Հա՛, չի մոռնա՞մ ըսելու թէ՛ երբ ճաշը կը ձեռնի, աղջիկը անմիջապէս կ'առաջարկէ Հօրը թէ՛ «Աղջիկս, կեցիր՝ ձորդ կարած զգեստները ձաշին, յետոյ»: Անկէ ետքն է որ վարժուհին խրատ կուտայ երթալ զգեստները գաղտնաբար վառել, մկրտաել:

(1) Բուբէն Զարդարեանի այս անտիպ էջին ձեռագիրը ստացած եմ Արամ Անտոնեանէն, որուն զրկած է հանգուցեալ զբազէտը, բազմաթիւ նամակներու հետ, ասոր պէս շարք մը ամփոփոյցներ հայ ժողովրդական հէքեաթներու, ինչպէս եւ ժողովրդական երգեր. զոր խարբերոյի շրջանի գիւղացիներու բերնէն հաւաքած է. Զարդարեան այդ հէքեաթները կը հաւաքեր որպէս զի յետոյ անոնց մէջէն ամենէն շահեկանները գրական էջերու վերածէր (ինչպէս արդէն իսկ ըրած անոնցմէ ոմանց համար ու հրատարակած *Մարգիթի* մէջ եւ այլուր): Միւսներուն վերել ինքն իսկ գրած

է *Քանդակ* (յատակագիծ, հիւմ նիւթ): «Եղ. Նիկ Արար»ին համար, որ Հայոց մէջ տա. րածուած արեւելեան հիւսիսէքեաթներուն ամենէն սիրուններէն է եւ որուն մէկ փոփոխակին վրայ ցովթ. քումանեան գրած է իր ամենէն գեղեցիկ վիպերգներէն մին, Զարդարեան ամփոփոյց մը տալէ քիչ մ'աւելին ըրած է (*Քանդակ* բառը չէ ալ դրած գրուածքին վերեւ), մեծ մասամբ արդէն իսկ կիսով շարադրած է իր ոգով, ու քանի մը մասեր միայն ուրուագծուած թողած է: Իր գրական անաւարտ հատակտորներուն մէջ այս էջը իր տոնը արժանի է ունենալու: (Ե. Խ.)

Այսպես շարունակաբար, երբ աղջիկը հօրը կ'առաջարկէ, հայրը կ'ըսէ. «Կեցի՛ր՝ ծօրդ շինած այսինչ բաները հատնին, անինչները լնինա՛ն»։ Ու աղջիկը հօրը ցոյց տուած բոլոր բաները կ'անհետացնէ տունէն։ Վերջապէս վայրագ վարժուհին տունէն անջկան ծօրձէն մնացած բոլոր յիշատակները հասցնելէ վերջ՝ կը յաջողի կարգուիլ ու ըլլալ աղջկան ծայր։

Կ'անցնին հազիւ քանի ճը շաբաթներ, խորթ ծայրը չի հանդուրժեր որբերուն. ամէն օր կ'օւրէր կաննը հետ անոնց համար, ձեծիւ, ձեծիւ ու միշտ պնդու՞ծ որ հայրը տանէ երկու գաւակները՝ աղան ու աղջիկը եւ տանի անտառը, լեռը սեղ ճը թողու գայ։ Գթած հայրը կը փոխուի, գորովը կը մեռնի իր սրտին ճէջ, կ'ելլէ. կ'առնէ երկու գաւակները ու կ'երթայ։ Խորթ ծայրը աղի հաց, միայն ցածագ հաց է դրեր բանի ճը հատ հետեւնին։ Շատ կ'երթան քիչ կ'երթան՝ հայրը մեծ ծառի ճը տակ կը հանգչեցնէ իր գաւակները. ապա կը հանէ ձեռքի գաւազանի վրայ կը տեսաւորէ ու այսպէս պոտիկ վրան ճը շինելով, կ'առաջարկէ աղջկան ու տղուն՝ որ պտակին ու քնանան անոր տակ։ Զաւակները կը քնանան ու քարտիրտ հայրը կը թողու կը փախի գանդէ հան։

Ոտեն կ'անցնի՝ քույր ու եղբայր իրենց բունէն կ'ելլեն։ Եղբայրը ծօրը շինած աղի հացէն կերեր է ու սոսկաի ծարաւ ծ'աւել։ «Աճա՛ն քուրիկ, ծարաւ եմ, հիծայ կը մեռնի՞մ»։ Հա՛յր, հա՛յր կը պոռան ու կը տեսնեն որ՝ մի'անիակն են։ Աղջիկը եղբորձէն աւելի տարեց ըլլալով՝ եղեւթիւնն հասկընալու ատենի պէտք չի գգար, սրտէն յուզուած ու վիրաւորուած՝ «Ա՛խ, հայրի՛կ, կ'ըսէ. Խոթդ այնպիսի փուշ ճը մոռնէ որ եօթը տարի քաշես, ուր որ երթաս դարձան չի կրնաս գտնել, մինչեւ որ գաս զիս գտնես ու անեղով ճը ցաւդ դարձանես»։

Պատիկ եղբայրը ծարաւ է ու կը քալին մէկ-տեղ. ճամբսնին անապատ է, ջուր չկայ. տեղ ճը կուգան որ էշը կոխեր ու անոր հետքին փոսած տեղերը անձրեւի ջուր մնացեր է. «Դուրի՛կ, ես այս ջուրէն կը խմեմ»։ «Աճա՛ն, ասխարհ, մի՛ խմեր, դուն ալ էշ կ'ըլլաս»։ Կ'անցնին, տեղ ճը ձին կոխեր է ու անոր ալ սոթքին տեղը ջուր կայ. «Յէ՛, քուրի՛կ, ա՛լ չեմ դիմանար, հոս պիտի խըմեմ»։ «Ախար՝ս, ձի կ'ըլլաս, չեմ թողուր որ խմես»։

Այսպէս կը շարունակէն ճամբսնին, սղի հացը տղուն բերանը կ'այրէ. պապանձեր է ծարաւէն. տեղ ճըն ալ եղնիկ է կոխեր անցեր ու եղբայրը մտիկ չ'ըներ, կը խճէ ու եղնիկ կ'ըլլայ։

Կ'երթան, կ'երթան, աղբիւրի ճը գլուխ՝ ծառի ճը վրայ աղջիկը կ'ելլէ կը տեղաւորուի ֆեռֆեռ բանելու ու եղնիկը եղբայրը կ'երթայ որս ընել իր քորջը բերելու։ Աճէն օր եղբայրը կ'որսայ կը բերէ ու քոյրը ծառին վրայ, եղնիկն ալ ծառին տողը կը քնանան գ' շերները։ Իրենց ել կրէն հետացի՛ր, շատ հետացեր են, ուրիշ թագաւորին ճը հողը հասեր են։

Օր ճը թագաւորին ձիերը կը բերեն որ աղբիւրը ջրեն։ Աղջկան գեղեցկութիւնը արեւի ճը պէտ ջրաթիւր է աւազանին ճէջ ու կը ցոյլայ հազար շառաւիղներով. ձիերը բերաններին կը ձօնեցնեն ջրին ու ետ կը քաշուին խրտչելով, մէկ, երկուք։ Մառանները կ'ուզեն պատճառ իմանալ ու վեր կը նային, ի՛նչ տեսնեն. ծառին վրայ աղջիկ ճը՝ բայց գեղեցիկ, գեղեցիկ՝. լուսկային կ'լսէ Դուն մի՛ ցաթիւր որ ես ցաթիւմ։

Թագաւորին իմաց կուտան ու լուրը անոր տղուն ականջն ալ կը հասնի։ Ձգան կուգայ ու կը հիմալին անոր գեղէն։ Հագար աղաչանք, հագար պաղատանք օգուտ ճը չեն ըներ։ Կուգան ծառը սղոցելու որ յամառ աղջիկը ակամայ իջեցնեն վար։ Այդ օրը կը սղոցեն կը սղոցեն մինչեւ իրիկուն, քիչ ճը կը մնայ կտրելու. վաղուան կը թողուն որ գան միւս ծառն ալ կտրեն ու լնցնեն։ Իրիկունը եղնիկը երբ կուգայ ու խնդիրը քորջձէն կը լսէ, անձիջալ պէս կը սկսի սղոցուած տեղը մինչեւ ի լոյս լիզիլ. կը լիզէ կը լիզէ ու ծառը նորէն առջի ծառը կ'ըլլայ, սղոցի հետք չի մնար անհետին։ Երկրորդ օրը կուգան կը տեսնեն ու կ'ապաշին թագաւորին մարդիկը։ Նորէն կը սղոցեն, միւս օրը ծառը նորէն իր հին վիճակովը կը գտնեն։ Շատ օրեր կը ջալուռնակեն եւ վերջը վերջը կը յուսահատին, կը ձգեն։

Թագաւորին տղան սիրահարուած է, գիշերը քուն չունէ։ Հնարը կը խորհի ու չի կրնար դառնել։ Զատուո մը կը լսէ խնդիրը եւ կը դիմէ թագաւորին տղուն, կը սակարկէ եւ կը խոստանալ որ աղջիկը բերէ։ Ոսպ ու բուտ կ'առնէ, կ'երթայ ծառին քով ջրին եղերքը կը նստի, գանձնք կը լուայ, ուսը կ'առնէ ու բուտքը ջրին կուտայ։ Աղջիկը վերէն կը տեսնէ ու ձայն կուտայ։

— Մաճա, բուստն առ ու սպալը ջուրին տուր: Զատուն կը պատասխանեն.

— Օղուլ, աչքս չի տեսներ, վար իջիր շուտ մը լուս' ու վեր ելիր:

Աղջիկը, կ'իջնէ, կը լուսայ չի լուար, դարանա-
մուտ ծարրիկը կը վազեն զինքը բռնելու, բայց աղ-
ջիկը անմիջապէս կը վազէ կ'աղատտանի ծառը:

Երկրորդ օրը շատուն ծրարներով խռնին (բե-
հեզ) կ'առնէ կուգայ ծառին տակ. կը կտրէ, կը
թափէ, կը ծանտորաւ: Աղջիկը ձայն կուտայ վերէն.

— Մաճա', մաճա', ինչո՞ւ այդպէս պարապը
կուտաս բեհեզը:

— Ա'խ, աղջիկս, աչքերս չեն տեսներ, վար
իջիր շուտ մը ձեւէ. վեր ելիր նորէն:

Աղջիկը վար կ'իջնայ ու կը բռնուի:

Կը տանին պալատ ու աւանդական 40 օրուայ
Հարսնիքին կը սկսին. Եղնիկ երբայրը իրիկունը
կուգայ որ քայրը չկայ. ծառին տակ կը նստի ու
կը սկսի լալ միսմիսակ, Հեծկտայ: Փոյրն ալ Հոն
կուգայ դանդաղապէս. պատճառը կը Հարցնեն. ինք
ալ եղնիկ երբայր մը ունենալը կը յայտնէ եւ կ'ըսէ
որ Հի՛մայ զիրքը չգտնելով կուլայ կը մեռնի: Մարդ
կ'երթայ, եղնիկը կը գտնէ ծառին տակ ու կը
բերէ:

Հարսնիքին օրերը կ'անցնին. տարիներ, շատ
ժամանակ ալ կ'անցնի: Հի՛մա աղջիկը երկու զաւակ
մեծցուցեր է, որոնք զրան առջեւ նստած վեզ կը
խաղան:

— Մի՛լ վեգս, ծի՛լ, Հօրս անունը թագա-
ւոր է:

Թանկարծ կը տեսնեն որ իշու վրայ Հեծած
մարդ մը կեցող զիրենք կը դիտէ, որուն ոտքէն
ծառ, չիտակ ծառ մը կ'ախուրէր է: Իշխանները
իրենց մանուկի Հետաքրքրութեամբ կը վազեն ձո-
րերնուն լուր տալու.

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ, մարդ մը կայ դուրսը
իշով, որուն ոտքէն ծառ մը կ'ախուրէր է:

Աղջիկը կը իյշէ իր անէծքը եւ դուրս գալով
կը ճանչնայ Հայրը, ներս կը բերէ ու ասեղ մը
գարնելով ծառն իր տեղէն վար կը զլորէ արձա-
տով. մինչդեռ անկէ աւաջ շատ բժիշկներ տեսած
ու դարման մը չէին կրցած գտնել, ծառը կտրեր
էին ու անկա նորէն բուսել, նորէն մեծցեր էր:

Աղջիկը անապատին ձեշ մուրաճ ու մինակ
Ֆնացած պահուն երբ Հօրը այդ անէծքը տուեր էր,

անմիջապէս անոր ոտքը փուշ մը մտեր ու մեծցեր
ծառ դարձեր էր յետոյ:

Աղջիկը Հօրը ոտքէն ծառն Հանելու ետք, կը
յայտնէ ինքզինք, Հայրը անոր վրին փաթթուելով
կուլայ եւ ներդառնալով կը խնդրէ:

Ստեն մը կենալէ ետք, մարդը կը դանաջ
տուն ու խորթ մօրը՝ իր աղջկան թագուհի ըլլալուն
լուրը կուտայ: Թորթ մայրը կը ստիպէ երեկը որ
երթայ աղջիկը տուն բերէ, Հայրը կ'երթայ. Հրա-
ման կ'առնէ ու տուն կը բերէ:

Եղնիկը քրոջմէն չի դատուիր, Հետն է ծիշա:
Մայրը դուրսէն ուրախութիւն ցոյց կուտայ:

— Գնա՛, մարդ, կ'ըսէ Երկանը, շուկայէն լաւ
օճառ բեր, թագուհի աղջիկս ճաճայէ եկեր է,
տանիմ զինքը ծովեղբերը լոգցնեն:

Երկը օճառ կը լերէ ու խորթ մայրը աղ-
ջիկն տեսը ձգած ծովեղբերը կը Հասնի: Կը սկսի
աղջիկը լոգցնել, օճառը կը փրփրեցնէ, կը փրփրե-
ցնէ, փրփրելը թրեղով կը կենայ, ու երբ ալ աչ-
քերը օճառով կը գոցուին՝ կը Հրէ կը ձգէ ծովը:
Յետոյ երբ որոշուած ժամանակին թագաւորին կող-
մէն Հարսին տեսն կուգան, խորթ մայրը իր Հորա-
գատ զաւակը կը Հեծնէ ձին ու կը զրկէ կեսրան-
ցը: Բայց կանխառ մայրը աղջկան կը պատուիրէ որ
երբ տեղը Հասնի՝ ոռու Հիւանդ ձեւանայ ու եղ-
նիկի միս ուզէ, որպէս զի եղնիկն ալ մորթին ու
զիրենք մասնող Հետք իր Ֆնաց: ԱնՀարազատ կինը
երբ տեղը կը Հասնի՝ գիշերները չօր Հաց կը կապէ
լաթերուն տակ եւ կուտառնելով՝ գանոնք կը ճար-
ճատեցնէ, ցոյց տալու Համար թէ ոսկորներն են որ
կը կտորուտին: Հարսը Հիւանդ է, շատ Հիւանդ.
Ցիւցն եղնիկի միս կ'ուզէ, ա՛լ բան չի խնդրեր:
Թագաւորին տղան ու բոլոր ծանոթները կը զար-
մանա աղջկան այս փոփոխութեանը. առաջ եղնիկ
ախբարը աչքին լուսուն չէր ի տար, ի՞նչպէս Հի-
մակ անոր մսին կը փափաքի: Իր անդապար խնդ-
րանքին վրայ՝ կը ստիպուին իր բազմանքը գոհա-
ցնել եղնիկը մօրթելով:

Մը եղնիկը կը տանին մօրթելու՝ կը փախի,
խոյս կուտայ զէպի ծովեղբեր, օր մը, երկու, ե-
րեք, վերջապէս կ'ուզեն անոր Հոն երթալուն ներ-
քին պատճառը իմանալու: Օր մը գաղտնապէս
սպասաւորներէն մին ահալը կը գնէ եղնիկին՝ երբ
ծովափունքը կանգնած կը պուռայ եղբ.

— «Քուրի՛կ, ֆուրի՛կ, ջա՛ն ֆուրիկ,
«Թիւերդ մերջան ֆուրիկ,
«Սօքր պրդինն լարուեցաւ,
«Սօքր դաշոյն սրուեցաւ
«Յգնիկ ակբարդ կը (մօրեմն)»

Խորունկ տղու ալիքներէն կնոջ ձայն ծը կը
պատասխանէ անոր.

— «Եղբա՛յր, եղբայր, ջան եղբայր,
«Հոցիս, հաւատքս եղբայր,
«Ձուկը զիս կլլացցեր է
«Ու ծամեցաւ բունք է

«Պայազաս ... փաշան
«Գրկիս մեզ քննացցեր է»

(... Փաշա, իր նորածին զաւկին կ'ակնարկէ):

Մառան այս լսելով պալատը լուր կուտայ, իշ-
խոններ կը փութան ծովափ: Ուռական կը նետեն եւ
ահա ձուկը փախչող կին ծը դուրս կուտայ, թա-
գաւորի ճշմարիտ հարսը, զիրկն ալ նորածին մա-
նուկը, որ կը քնանայ: Դառն երեսն կ'ելլէ, ու
կեղծ հարսը, խորթ ճայրը ջորիի ծը պոչին կապե-
լով քարէ քար զարնել կուտան:

ՌՈՒՔԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

1898 Ապրիլ 2/15

4. ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՅ ՈՍԿԵՐԶՈՒԹԻՒՆԸ

Ժ Ը . -- Ժ Թ . Դ Ա Ր (*)

Հայերը՝ շնորհիւ իրենց աշխատասիրու-
թեան, ուշիմութեան եւ արուեստագիտա-
կան տրամադրութեանց, թուրքիոյ գեղար-
ուեսաական արտադրութեանց մէջ ամէն
ժամանակ կարեւոր բաժին մը ունեցած են:
Մարքոֆօլօ, Վենետիկցի մեծանուն ճա-
նապարհորդը որ տամեբէքերորդ դարու
երկրորդ կէսին մէջ այցելած է Գոնիայի
Սէլճուք թագաւորութիւնը, զոր Turque-
menie թիւրքմէնի կը կոչէ, այսպէս կ'ար-

տայայտուի. «Թիւրքմէնիի մէջ երեք ազ-
գէ անձինք կան: Թիւրքմէնները, որ Մու-
համմէտը կը պաշտեն: Պարզ մարդիկ են
եւ իրենց լեզուն ունին: Լեւոները եւ դաշ-
տերը կը բնակին ուր որ լաւ արօտասեղի
կը գտնեն, վասն զի անասուններէ կ'ալլին:
Եւ այս երկրին մէջ շատ լաւ ձիեր կը
ծնին որ թուրք կը կոչուին: Եւ միւս բնա-
կիչները Հայ եւ Յոյն են որ անոնց հետ
խառն կը բնակին քաղաքներու եւ գղեակ-
ներու մէջ եւ վաճառականութեամբ ու
արուեստով կ'ալլին, վասն զի աշխարհիս
ամենէն գեղեցիկ գորգերը կը գործեն:
Մետաքսէ կերպաններ եւս կը գործեն, ալ
եւ ալլ գոյներով, խիստ գեղեցիկ եւ խիստ
ճոխ, շատ մեծ քանակութեամբ, եւ ուրիշ

(*) Այս յօդուածը La Renaissance de
l'Art Français գեղարուեստական հանդէսին
մէջ, աւելի համառօտ նկնով մը յոյս տեսած է
Մարտ 1924ին, L'Orfèvrerie Arménienne à
influence occidentale de Constantinople
aux XVIIIe et XIXe siècles վերնագրով: